

Un roman uitat: *Stele rătăcitoare* - Șalom Alehem
A forgotten novel: *Wandering Stars*- Shalom Alehem

Conf. univ. dr. habil. Cătălin Negoită,

Facultatea de Litere, Universitatea „Dunărea de jos” din Galați

Résumé: *Shalom Alehem écrit dans son roman „Stele rătăcitoare” l'histoire de deux jeunes juifs qui, tombés amoureux depuis l'adolescence, errent toute leur vie à la recherche l'un de l'autre, se retrouvant quand tout est trop tard pour eux. Le roman d'amour est doublé par un roman social et un roman satirique, la maîtrise d'Alehem résultant de la manière dont il parvient à surprendre avec les valences expressives de l'yiddish le tumulte d'un monde en transformation, qui abandonne la Bessarabie pour embrasser le bruyant New York.*

Mots-clés: *Shalom Alehem, yiddish, „Stele rătăcitoare”, roman social, roman d'amour, roman satirique*

„Stelele rătăcitoare se întâlnesc, dar nu rămân, niciodată, împreună.”

Șalom Alehem este unul dintre cei mai cunoscuți scriitori de literatură idiș, de la finalul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Pe numele real, Șolom Nahumovici Rabinovici, acesta se naște în Pereiaslav (Ucraina; pe atunci, parte a Imperiului Țarist), în anul 1859 și încetează din viață la New York, în anul 1916. A fost nu doar scriitor, ci și dramaturg, publicist și s-a aplecat asupra literaturii pentru copii. A beneficiat din plin de atmosfera culturală din familie, tatăl său fiind apropiat de curentul Haskala, (Iluminismul evreiesc), astfel că începe să scrie de la 12 ani și va folosi idișul, în articolele sale din *Dos Idișe Folksblat* (Sankt Petersburg).

Pseudonimul „Șalom Alehem”, cu care semnează creațiile, înseamnă „Pace vouă!”, salutul tradițional al evreilor. Va prefera idișul, și nu ebraica, și în semn de revoltă față de cei care considerau că cea dintâi este „limba bucătăreselor și a servitoarelor”. Scriitor de mare profunzime artistică, va descrie, în operele sale, lumea „oamenilor mici” („kleine Menșelech”), în special, a membrilor comunităților evreiești din micile târguri, care trăiau povești triste, în sărăcie și rutină.

„Prozator și dramaturg de limbă idiș, unul dintre fondatorii literaturii idiș moderne, Șalom Alehem a fost un cronicar al vieții sociale și un umorist remarcabil, immortalizând în opera sa numeroase tipologii moderne din lumea evreiască. Deseori supranumit un «Mark Twain evreu», datorită stilului literar similar și pseudonimului înrudit, Șalom Alehem este autorul a peste patruzeci de volume în idiș, în special în dialectul sudic, galițian, din zona ucraineană, începând cu 1883.” [1] Este considerat „unul dintre părinții fondatori ai literaturii idiș moderne” [2], iar unii l-au numit „un umorist evreu suprem” [3]. El „a profitat de energiile acestei limbi est-europene și a inventat arhetipuri, mituri și fabule evreiești moderne, de o potență imaginativă inegalabilă.” [4]

Din bogata operă scriitoricească, amintim lucrările traduse în limba română: *Farsa tragică: Un roman nemaipomenit; Gimnaziu; O femeie dată dracului - Umor evreiesc; „Stația Baranovici” și alte schițe; Întoarcere de la iarmaroc - povestiri din viață; „Mi-e dor de acasă” și alte povestiri; O catastrofă comică; Povestiri tragicomice; O catastrofă care n-a avut loc, povestiri de pe drumul-de-fier; O capră și-un vițel, un hoț mititel, un meșter scamator și alții asemenea lor...*

Ruth Wisse, profesoară de literatură idiș, la Universitatea Harvard, îl consideră pe Șalom Alehem drept „cel mai mare geniu pe care l-a produs vreodată literatura idiș.” [5] „Alehem interpretează marile teme ale literaturii moderne: prăbușirea tradiției, diferența dintre generații, războaiele de gen, lupta de clasă, urbanizarea, imigrația, politica, războiul, revoluția și soarta idișului însuși.” [6] Proza lui este „suculentă și densă: personajele sale reacționează la tulburările sociale și politice cu un torent de idiomuri, proverbe, citate greșite intenționat, jocuri de cuvinte. Deși acestea pot fi traduse aproximativ, ele critică, ridiculizează și rezistă implicit forțelor exterioare, care amenință tradiția și comunitatea evreiască.” [7]

Stele rătăcitoare încheie o trilogie ai cărei eroi sunt oamenii talentați „din popor”. După *Stempenyu* și *Iosele privighetoarea*, această ultimă parte constituie, pe bună dreptate, apoteoza scriiturii lui Șalom Alehem, depășind, cu mult, operele sale de început, atât în privința profunzimii, cât și în cea a bogăției personajelor și dialogurilor.

Romanul a fost tradus în limba română de către Olga Brateș și Meev Sternberg [8] și tipărit, pentru publicul din țara noastră, pentru prima oară, în anul 1964, cu o prefață de Marin Sorescu. Cartea conține 77 de capitole și un *Epilog*, având 572 de pagini.

Lecturând romanul *Stele rătăcitoare* ai sentimentul că autorul te proiectează într-o lume aparte, de fapt, în mai multe lumi, atât de deosebite între ele, și totuși, asemănătoare, în care personajele se zbat să supraviețuiască, să se îmbogățească, să obțină glorie, să iubească, să trăiască.

Romanul lui Șalom Alehem poate fi considerat, pe bună dreptate, un roman social. El prezintă, cu talent, destine, mereu în căutarea unui „ceva” care să le facă să-și depășească condiția. Apar, în carte, tipologii diferite, oameni cu speranțele, lacrimile, durerile și neîmplinirile lor, dintr-un capăt de lume, un târgușor evreiesc uitat de vremuri, Holănești, dar și din orașe, pe unde își poartă pașii, nevoile și dorința de mai bine, eroii noștri: București, Lemberg, Viena, Londra, New York. Sunt zugrăvite, cu un talent scriitoricesc admirabil, portrete care par că prind viață, în ochii noștri.

Este, s-ar putea spune, o dramă suprapusă peste un noian de alte drame, fiecare interconectându-se într-un fel sau altul, cu dramele principalilor actori ai romanului, Leibl Rafalovici, viitorul artist de mare succes și Reizl, frumoasa, talentata și bogata (de mai târziu), dar nefericita Rosalie (Roza) Spywack. Cei doi eroi par că dețin o cheie fermecată, dăruită de autor, ce deschide o ușă din care năvălesc, pur și simplu, celelalte destine, care rătăcesc pe pământ, se întâlnesc, pentru a se despărți.

Oamenii, cu preocupările lor, umili sau bogați, au aceleași trăiri, ceea ce face ca romanul să fie extrem de dinamic. De fapt, povestea spusă de Șalom Alehem ne captivează, ne „înghite” timpul și ucide alte preocupări, pentru că, fără îndoială, luată în mână, această carte te îndeamnă să o străbați până la final. Lectura antrenantă, povestea spusă, niciodată până la capăt, te fac să-ți dorești să afli, o secundă mai devreme, care va fi finalul. Happy-end sau dimpotrivă...

Șalom Alehem zugrăvește, din interior, am putea spune, o lume necunoscută românilor din generațiile tinere: lumea unui târgușor basarabean din perioada țaristă, acolo unde totul se mișcă parcă după un program bine stabilit, unde oamenii sunt, încă, parte activă a comunității, iar ritualul religios este respectat chiar și de cei mai puțin pioși. Și cum să nu cunoască autorul această lume, atât de familiară lui, o lume în care săracii sunt mulți, iar bogații, extrem de puțini, o lume în care, de cele mai multe ori, nevoile îi fac pe oameni să nu se gândească decât la o variantă de a ieși din sărăcie. Acestei lumi patriarhale, încremenită în timp, îi opune, autorul, viața plină de aparentă libertate a actorului, a actorului teatrelor ambulante evreiești, actori de cele mai multe ori, la fel de săraci ca și coreligionarii lor din târgușoare, dar care erau învăluiți în misterioasa și aparent strălucitoare viață a scenei.

Dar, la fel de bine știe să zugrăvească Șalom Alehem ce se ascunde în culise, atunci când luminile se sting: aviditatea patronilor acestor teatre ambulante, care nu au în minte decât îmbogățirea și nu arta, speculând dorința de afirmare a tinerilor și lipsa de cultură a spectatorilor, repede entuziasmați cu două, trei cântecele la modă și de buclele, pantalonașii și zâmbetul șarmant al unei tinere actrițe.

Romanul acesta ar putea, pe bună dreptate, să fie considerat drept un roman de dragoste, pentru că firul poveștii, dincolo de toate ramnificațiile, îi poartă pe eroii noștri, Leibl și Reizl, din târgușorul prăfuit și neînsemnat, într-o călătorie fără întoarcere, prin toată lumea, în încercarea de a-și atinge idealurile. Este un roman de dragoste, pentru că modul în care idealizează autorul acest nobil sentiment este de-a dreptul seducător: „O, noaptea asta, o, bolta asta luminată de flăcări, ele să fie martori că niciodată, niciodată nu se vor despărți unul de celălalt. Și-au dat, deci, mâna, în semn că Dumnezeu le e martor că de aici încolo vor fi mereu împreună, pentru totdeauna, pe vecie. [...] Și chiar și atunci când vor fi mari, nici unul să nu facă un pas fără celălalt. Niciodată, niciodată... [...] Toți îi vor invidia. Vor alerga după ei. Se vor minuna: Iată-i, fericiții! Ce pereche fericită!”[9]

Viața va demonstra, însă, contrariul: cei doi copii, Leibl, fiul lui Beni Rafalovici, de 13 ani și Reizl, fiica cantorului, de 14-15 ani, vor părăsi târgușorul natal, universul lor, și încă de la început, vor pleca în direcții diferite. Viața îi va purta pe traiectorii opuse, cu aceeași neostoită pasiune pentru teatru. Ambii vor deveni celebri și fiecare va purta, în suflet, pentru celălalt, o iubire la fel de pură ca flacăra ce se născuse într-o noapte de vară, când un teatru evreiesc poposisese în târgușorul lor prăfuit. De fapt, întreg romanul este o sensibilă poveste de dragoste, autorul voind, parcă, să dovedească că, în fața tuturor vicisitudinilor vieții, a situațiilor-limită, generate, de multe ori, de cei din preajma noastră, iubirea poate, de fiecare dată, să meargă mai departe.

Stele rătăcitoare poate fi considerat și un roman satiric. Într-adevăr, stilul lui Șalom Alehem este unul vioi, dinamic și plin de prospețime, îmbogățind sensibil narațiunea. Cu rare excepții, vezi cumnatul lui Leibl, mereu posac, mama lui Beni Rafalovici, care dădea veșnic din cap, în semn de

„nu” ori cantorul, tatăl lui Reizl, plin de solemnă religiozitate, toate celelalte personaje debordează de voieșie. Chiar atunci când sunt într-o situație-limită. Într-un anume fel, autorul se regăsește în fiecare dintre personajele sale, fără a îmbrăca, însă, toate trăsăturile de caracter ale acestora. Umorul popular e ingredientul care face romanul său și mai atrăgător. Un umor desprins din vorbe și conversațiile zilnice ale evreilor, pe care le cunoaște, pe care le reproduce.

Dar umorul acesta, întâlnit la mai toate personajele sale, este, câteodată, un umor trist. Mai degrabă, eroii săi fac haz de necaz, iar acesta este un mod prin care reușesc să treacă peste greutăți și să le depășească. Umor are Leia, soția cantorului Isruel și mama lui Reizl, un umor sănătos are Șulem Meer Muravcik, impresarul teatrului sosit în Holănești: „Află despre mine că sunt în Holănești, în Basarabia, un orașel cât un căscat, cu niște neciopliți care se umflă cu mămăligă și beau vinu ca apa dar Moise o să dea buzna la teatru de or să-l ia toți dracii.” [10]. Și umorul bogătașului Beni Rafalovici e unul special: limbajul de zi cu zi conține expresii de genul „lua-te-ar dracu”, „crăpa-ți-ar bostanu”. „Pentru Beni, un *cal* e un flăcău, banii sunt *cioburi*, o nevastă e o *pacoste*, un fiu e un *kadiș*, o fiică e o *bubă*, casa e un *bordei*.” [11] Umorul, pe alocuri trist, al personajelor, este semn că autorul cunoștea vorbirea populară, inclusiv limbajul colorat, fără a fi, în mod necesar, vulgar. E un râs grav, totodată, spumos.

Cartea arată predilecția și aplecarea lui Șalom Alehem către cei săraci, triști, fără prea multe speranțe. E și firesc să fie astfel, pentru că și viața autorului a urmat o astfel de cale. A fost pus în situația de a practica tot felul de meserii, niciuna, însă, ignobilă, în ochii săi. A fost învățător, a avut un mariaj cu o femeie bogată, însă banii s-au pierdut și sărăcia a fost o constantă în viața sa. Sărăcia și speranțele. Speranța de a găsi o ieșire din această „situație fără ieșire”, așa cum fac toți eroii săi. Și, precum autorul, care, sătul de sărăcie și de antisemitismul instaurat în Imperiul Rus, decide să părăsească conglomeratul de popoare și să caute (cel puțin) libertatea din perspectivă etnică, în America, tot așa, eroii săi ajung în „țara făgăduinței”, țara tuturor posibilităților, locul în care se termină, de fapt, acțiunea romanului.

Oamenii aceștia, dolidora de visuri, dau viață cărții, iar autorul face un adevărat tur de forță, introducând în peisaj foarte multe personaje. Atât de multe, încât cititorul pare, nevoit, câteodată, să cugete o clipă, pentru a-și aminti cine este X sau Y. Asta nu înseamnă, deloc, că acțiunea se disipează, ci dimpotrivă, dovedește capacitatea autorului de a „ține hăturile”, de a gestiona firul narațiunii. Fiecare personaj are propria poveste, legată de un fir văzut sau nevăzut, de povestea celuilalt, e o lume gălăgioasă și vie.

Cine sunt stelele rătăcitoare, s-ar putea întreba, pe bună dreptate, cititorul. Ei bine, fiecare personaj din roman este o stea rătăcitoare. Fiecare aleargă pe firmamentul vieții, în căutarea aceluia „ceva”, bani, glorie sau iubire. Dar din șiragul de stele rătăcitoare agățate pe această Cale Lactee, descrisă magistral de Șalom Alehem, se desprind două, care strălucesc cu mare intensitate. Este vorba despre personajele principale, Leibl, un puști cu ochi luminoși și Reizl, frumoasa fetișcană de 14-15 ani, cu ochi întunecați, ca de țigancă, deveniți, peste ani, doi artiști de mare calibrul.

Totul începe în târgușorul uitat de vremuri, prăfuit și sărac, Holănești, unde, într-o zi oarecare, poposește un teatru ambulant. Ei bine, pentru întâia oară, micul târgușor avea parte de un asemenea eveniment. La reprezentațiile teatrale participă, cu bilet sau fără, întreaga suflare a locului, în frunte cu membrii familiei Rafalovici, în curtea căreia se afla scena improvizată. Tot aici vine și micuța Reizl, fata cantorului din târgușor, iar fascinația exercitată de către artiștii ambulanti este dublată de prima atingere a mâinii băiatului gazdei, Leibl Rafalovici. Așa se naște dragostea între cei doi adolescenți, abia ieșiți din copilărie, care împart același scaun. Urmează o seară aparte, în care cei doi își împărtășesc gândurile și dorințele și decid să fie împreună. Cât de departe? Deocamdată, totul se reduce la nevinovate atingeri.

Totul se schimbă, însă, când fiecare dintre cei doi intră în atenția celor din teatrul ambulant. Directorul Albert Șciupak și impresarul Șulem Meer-Muravcik pun ochii pe fiica cantorului, după ce o aud cântând, în timp ce unul dintre actorii trupei, Hoțmah, se apropie, mai degrabă din interes, de micul Leibl, pe care îl determină să fure, din casă, cozonac, zahăr, țigări și bani. Leibl se împrietenește la cataramă cu Hoțmah, iar faptul că tatăl său descoperă micile furtișaguri și îl pedepsește, îl determină să ia o hotărâre radicală: va fugi de acasă, cu teatrul ambulant. Leibl îi expune planul lui Reizl, iar fata începe, la rândul ei, să viseze la evadarea din târgul uitat de timp. Ultima lor discuție se petrece într-un decor apocaliptic, determinat de un incendiu la brutărie, în timp ce adolescenții privesc stelele care cad, iar Leibl îi spune fetei: „De ce să ne fie teamă? Stelele rătăcesc doar, rătăcesc!” [12]

Ceea ce era imposibil să se petreacă, se petrece. Teatrul își strânge decorurile și pleacă din târgușorul prăfuit, fără ca actorii să bănuiască faptul că scurta lor vizită va schimba din temelii viața

locuitorilor acestuia. Odată cu artiștii pleacă și cei doi eroi ai noștri, însă drumurile lor se despart. Hoțmah îl trage după el pe micul Leibl, care, la plecare, furase toți banii din casă, în timp ce Reizl urmasse alt drum, spre Galiția, însoțită de directorul și impresarul teatrului.

Din acest moment, cele două stele rătăcitoare urmează cariere identice, însă drumurile lor nu se intersectează. Leibl ajunge la București, unde, împreună cu prietenul său, Hoțmah, pun bazele unui teatru germano-evreiesc, își schimbă numele, Leibl Rafalovici devenind Leo Răfălescu, iar Hoțmah transformându-se în Holzman. De aici, viața lui Leo capătă o nouă turnură, iar prietenul său, interesat să obțină foloase de pe urma talentului micului artist, îl determină pe acesta să peregrineze în Galiția, la Viena, Londra și mai apoi, în America.

Tânărul stea Leo Răfălescu descoperă o nouă viață, care, la început, îl va fascina, dar care, destul de repede, îl va obosi: o lume strălucitoare, cu șampanie, joc de cărți, femei frumoase, dar vulgare. În tot acest noian de noutăți, el își păstrează o mare parte din inocența copilăriei, în timp ce sufletul îi este alături de cea de care jurase să nu se despartă niciodată. Nu știe nimic de Reizl, până într-o zi în care, o cunoștință, Brandele Cerneak, îi pomenește de o tânără stea a teatrului evreiesc, pe numele de scenă Roza Spywak. Tot atunci află ce îi ghicise o țigancă, Rozei: „Vă iubiți, tare vă mai iubiți! El pe tine, tu pe el! Și parcă ați merge unul în calea celuilalt. Așa cum te gândești tu la el, așa se gândește el la tine. [...] Și parcă ați simți că vă apropiați drumurile dar... rătăciți... rătăciți! Rătăciți, așa, ca stelele, ca stelele de pe cer rătăciți!” [13]

Între timp, viața își urmează cursul și într-o zi, Leo primește vizita unei rude, care îi aduce vești triste: după plecarea sa, totul se dusese de răpă, mama murise de inimă rea, frații și surorile se răspândiseră prin lume, iar tatăl său devenise bigot și se refugiase în casa unui rabin. Frumoasa și bogata casă devenise o ruină, pe care o cumpărase chiar Roza Spywak. La aflarea veștii, obrajii lui Leo încep să ardă și inima să-i bată mai tare. Într-adevăr, Roza revenise, pentru scurt timp, la Holănești și cumpărase casa părinților lui Leo, pentru a o dăruia propriilor părinți. Făcuse acest gest și cu gândul la Leo, pe care simțea că îl iubește, deși nu se mai văzuseră de la fuga din tângușor.

Cei doi ajung, în final, să se întâlnească, la New York. Roza asistă la un spectacol în care cântă Leo și îl descoperă, cu emoție. Ambii sunt logodiți, însă fiecare este convins că poate trece peste orice, pentru a fi împreună, așa cum și-au promis odată, într-o noapte de vară, în micuțul târg evreiesc. Roza îi trimite o scrisoare care începe cu cuvintele „Scumpul meu star rătăcitor” și îl invită la o întâlnire, iar Leo se îndreaptă într-acolo, cu inima zvâcnind. Ceea ce părea a fi un final fericit (de altfel, autorul a vrut, inițial, să încheie romanul cu căsătoria eroilor principali) se transformă într-o cruntă realitate.

Scriitorul redă, astfel, scena reîntâlnirii: „Niciodată în lume nu se întâmplă să întâlnim într-un om pe acela pe care îl așteptăm. [...] Nu, ea nu era aceea pe care Răfălescu și-o închipuia în visurile lui. Nu era acea Reizl pe care o cunoscuse el, cândva, în Holăneștiul copilăriei. [...] În fața lui stătea acum o altă femeie, cu totul alta. Numai ochii rămăseseră aceiași, aceiași ochi negri, catifelati și scânteietori de țigăncușă. [...] Dar nici ei, Răfălescu nu i se mai părea cel pe care îl văzuse de atâtea ori, în vis. Era cu totul, cu totul schimbat. Neschimbați îi rămăseseră doar ochii, ochii lui frumoși, albaștri și blânzi.” [14]

Stelele rătăcitoare se întâlniseră. Însă, cum avea să spună Roza, unei prietene, într-o scrisoare, în chiar finalul romanului: „Stelele rătăcitoare, care după cum știi, au plutit atâtea amar de vreme una spre cealaltă, fără a se putea întâlni, s-au regăsit, în cele din urmă. [...] S-au regăsit și nimic mai mult, căci să se contopească, să devină un tot, asta nu se va întâmpla niciodată, niciodată! [...] Târziu, mult prea târziu s-au regăsit stelele rătăcitoare!” [15]

Captivat de povestea de dragoste a personajelor principale, Reizl și Leibl, cititorul poate pierde din vedere mesajul transmis de autor: cei doi „își împlinesc astfel ambițiile și destinul artistic, faima lor răspândindu-se pretutindeni, pe lângă ei mai există mulți alți artiști, ale căror aspirații nu se vor realiza niciodată. Oare arta e o fugă ușuratică din fața vieții sau calea de a ajunge cu adevărat la stele?” [16]

Note finale

[1] <https://www.store.pitic.ro/proza-beletristica-roman/stele-ratacitoare-salom-alehem-editura-hasefer.html>, accesat la 18.01.2024.

[2] https://yivoencyclopedia.org/article.aspx/sholem_aleichem, accesat la 18.01.2024.

[3] *Ibidem*.

[4] *Ibidem*.

[5] <https://www.yiddishbookcenter.org/sholem-aleichem-quintessential-yiddish-writer>, accesat la 18.01.2024.

[6] *Ibidem*.

- [7] *Ibidem*.
1964. [8] Șalom Alehem, *Opere alese*, volumul II, *Stele rătăcitoare*, Editura pentru literatura universală, București,
[9] *Ibidem*, p. 101.
[10] *Ibidem*, p. 28.
[11] *Ibidem*, p. 22.
[12] *Ibidem*, p. 102.
[13] *Ibidem*, p. 184.
[14] *Ibidem*, p. 562.
[15] *Ibidem*, p. 588.
[16] <https://teatrul-evreiesc.com.ro/portfolio/stele-ratacitoare/>, accesat la 18.01.2024.

Referințe bibliografice

- Alehem, Șalom, *Opere alese*, volumul II, *Stele rătăcitoare*, Editura pentru literatura universală, București, 1964.
<https://www.store.pitic.ro/proza-beletristica-roman/stele-ratacitoare-salom-alehem-editura-hasefer.html>
https://yivoencyclopedia.org/article.aspx/sholem_aleichem
<https://www.yiddishbookcenter.org/sholem-aleichem-quintessential-yiddish-writer>
<https://teatrul-evreiesc.com.ro/portfolio/stele-ratacitoare/>